

1. Новац

Користиш свакодневно новац. Употребљаваш га за плаћање роба и услуга као и за мјерење вриједности ствари. Постоји велики број дефиниција које објашњавају шта је новац, али сви се слажу у једном - да је новац средство размјене, односно роба с којом се може купити свака друга роба. Одатле произилазе и основне функције новца, а то су да новцем мјеримо вриједности ствари и услуга, размјењујемо добра, плаћамо производе и услуге те штедимо. С обзиром на његову важност, умијеће управљања новцем представља једну од вјештина неопходних за квалитетан свакодневни живот.

Историја новца

Кроз историју новац је имао различите облике. Појављивао се у виду слонове кости, морских шкољки, крзна, соли, камених плоча те других предмета и животиња. Људи су међусобно размјењивали једну робу за другу. Таква размјена зове се **трампа**.

Новац који данас користимо је у облику новчаница и кованица. Прве кованице су пронађене на простору Мале Азије прије 2.600 година, док је први папирни новац настао у Кини око 1.000 године.

Новац Босне и Херцеговине

Валута Босне и Херцеговине се зове конвертибилна марка (КМ) чија је међународна ознака BAM а дијели се на 100 фенинга (ф). О валути Босне и Херцеговине брине Централна банка Босне и Херцеговине која је основана 20. 6. 1997. године Законом о Централној банци (који је усвојила Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине), а почела је с радом 11. 8. 1997. године.

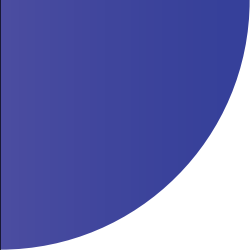
Задатак Централне банке Босне и Херцеговине јесте да брине да КМ буде стабилна, те сигурно средство плаћања. Захваљујући принципу валутног одбора (енгл. *currency board*), свака издата новчаница и кованица КМ мора имати пуно покриће у иностраној валути по фиксном курсу 1 КМ : 0,51129 евра. Управо из тог разлога, валута КМ је стабилна свих година постојања Централне банке Босне и Херцеговине.

Централна банка Босне и Херцеговине је једина институција у Босни и Херцеговини која организује израду новчаница и кованог новца конвертибилне марке. За детаљније информације о раду и надлежностима Централне банке Босне и Херцеговине, те о изгледу и карактеристикама новчаница и кованог новца, посјети веб страницу <https://www.cbbh.ba/?lang=sr>.

2.

**КАКО
ОДГОВОРНО
УПРАВЉАТИ
СВОЈИМ
НОВЦЕМ**

Свакодневно се сусрећеш с доношењем различитих одлука, почев од тога „Шта ћу данас купити за ужину?“, „Имам ли довољно џепарца за одлазак на концерт с пријатељима?“, „Колико новца имам на располагању за куповину патика?“, „Хоћу ли уштеђеним новцем купити мобител?“. За све наведено потребан ти је новац.

Новцем требаш располагати рационално и одговорно, јер новац представља начин на који се цијене врејеме и рад уложени у производњу и/или испоруку услуге или производа. Врло је важно да знаш гдје ти новац одлази, односно да ли трошиш више него што имаш.

Почни биљежити на шта све трошиш новац. Потребно је да записујеш дневне трошкове, односно колико и на које потребе потрошиш свој новац (допуна за мобител, одлазак у кино, исхрана ван куће и слично). На овај начин ћеш видјети гдје највише трошиш, па ћеш моћи на врејеме реаговати и избјећи проблеме.

Покушај направити своју евиденцију личних примања (џепарац, стипендија) и трошкова (мјесечна карта за јавни превоз, лична хигијена, куповина одјеће и обуће, похађање курса страног језика, куповина поклоне за рођендан, екскурзија и слично). Напиши очекиване трошкове за одређене ствари, јер ћеш тако тачно знати колико ти је потребно новца у односу на то колико га имаш на располагању, па ћеш, уз помоћ ове евиденције моћи да распоредиш новац према приоритетима.

ВОЂЕЊЕ ЛИЧНИХ ФИНАНСИЈА – МЈЕСЕЧНА ЕВИДЕНЦИЈА

	ПЛАНИРАНИ ИЗНОС (испуните данас за наредни мјесец)	СТВАРНИ ИЗНОС	РАЗЛИКА
МЈЕСЕЧНА ПРИМАЊА			
Џепарац			
Стипендија			
Уштеђевина			
Накнада за рад			
Остала примања			
УКУПНА МЈЕСЕЧНА ПРИМАЊА			
МЈЕСЕЧНИ ТРОШКОВИ			
Допуна за мобител			
Интернет			
Храна, пиће			
Лична хигијена			
Исхрана ван куће			
Превоз			
Школски прибор			
Одјећа и обућа			
Забава – рођендани, концерт, кино, спорт...			
Образовање – курсеви, усавршавање			
Љетовање/зимовање			
Остали трошкови – екскурзија, возачка дозвола...			
УКУПНИ МЈЕСЕЧНИ ТРОШКОВИ			
УКУПНА МЈЕСЕЧНА ПРИМАЊА – УКУПНИ МЈЕСЕЧНИ ТРОШКОВИ = РАСПОЛОЖИВА СРЕДСТВА			

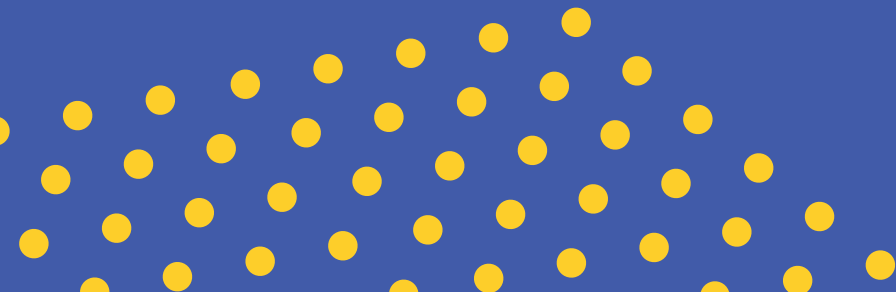
Уколико се упишеш на факултет и почнеш студирати у другом граду или држави, не смијеш заборавити на трошкове који се односе на изнајмљивање стана или смјештаја у студентском дому, режије (вода, струја, гријање и сл.), превоз. Потребно је да прилагодиш буџет својим тренутним потребама. Циљ је да ти на крају сваког мјесеца остане одређени износ на располагању, који ћеш моћи да искористиш за неке своје жеље и циљеве.

Одговорно управљај новцем, јер ћеш само тако видјети на шта и колико трошиш новца, постави циљеве које требаш остварити – и штеди!

3.

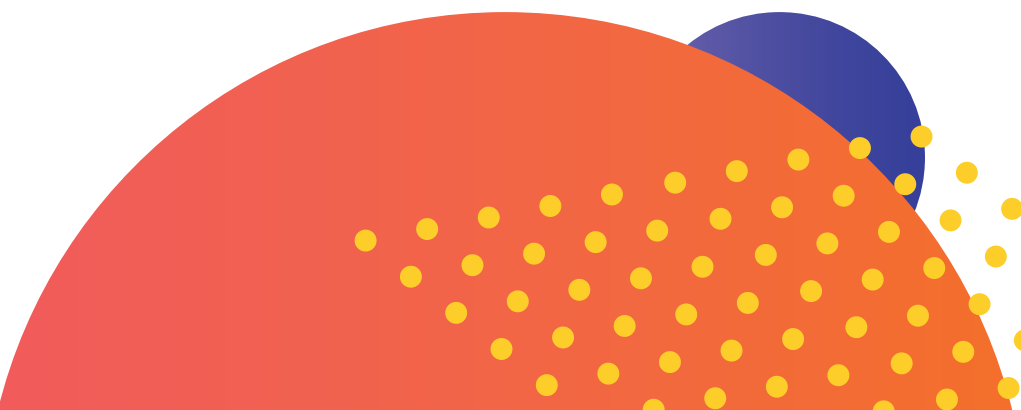
**БЕЗГОТОВИНСКО
ПЛАЋАЊЕ
У БОСНИ И
ХЕРЦЕГОВИНИ**

Поред плаћања готовим новцем, посљедњих неколико деценија све више расте учешће плаћања која се обављају безготовинским путем.

Готово свака услуга коју добијеш на шалтеру комерцијалне банке, нпр. плаћања рачуна/услуге, односно уплате готовине ради трансфера на рачун у другој комерцијалној банци, те било које плаћање картицама, путем електронског или мобилног банкарства које нуде комерцијалне банке у Босни и Херцеговини, сматрају се безготовинским (електронским) платним трансакцијама. Електронске платне трансакције унутар Босне и Херцеговине могу бити **унутарбанкарске** и **међубанкарске**.

Сланје рачуна на плаћање

Сланје рачуна на плаћање

Пошилјалац
уплате

Прималац
уплате

Уколико је рачун у истој комерцијалној банци,
банка директно врши пренос, без посредника

Банка
пошилаоца

Банка
примаоца

Централна
банка Босне и
Херцеговине
(Платни системи
БиХ)

Међубанкарске трансакције се одвијају у случајевима када физичко лице или правно лице које има рачун у једној комерцијалној банци плаћа физичком лицу или правном лицу које има рачун у другој комерцијалној банци. У том случају, процес уплате пролази кроз платне системе Босне и Херцеговине.

Постоје двије врсте трансакција – **БПРВ** (брutto поравнање у реалном времену) и **жироклиринг**. Жироклиринг је систем у којем се налози за плаћања скупљају и процесирају четири пута дневно у унапријед предвиђеним терминима и лимитиран је на уплате до износа од 10.000 КМ. БПРВ је систем у којем се трансакција извршава одмах по уплати сваког радног дана у периоду од 8:00 до 16:00 и просљеђује у банку примаоца. Обавезујућа је за све уплате које износе преко 10.000 КМ, али се може користити и за уплате испод 10.000 КМ, уколико физичко лице које плаћа одлучи да тако уради. Накнаде по типу трансакција се разликују и у правилу су накнаде за БПРВ трансакције вишеструко веће од оних које се наплаћују у жироклиринг систему. Више података о томе колике накнаде Централна банка Босне и Херцеговине наплаћује од комерцијалних банака можеш видјети на веб страници <https://www.cbbh.ba/Content/Read/1058?lang=sr>.

Поред међубанкарских трансакција, којима посредује Централна банка Босне и Херцеговине, постоје и тзв. **унутарбанкарске трансакције**, које се дешавају када и физичко лице или правно лице које плаћа и физичко лице или правно лице које прима уплату имају рачун у истој комерцијалној банци. Тада се налог извршава унутар саме банке, без посредовања Централне банке Босне и Херцеговине.

4.

РАЧУНИ У БАНКАМА-

- ШТА ЈЕ КОРИСНО ДА ЗНАШ О ЊИМА?

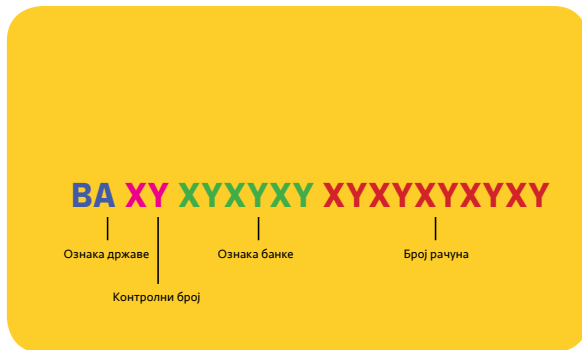
Осим готовине, данас је у процесу плаћања присутан већи број финансијских услуга које нису базиране на готовом новцу. Зависно од твојих потреба и жеља, банке нуде могућности отварања различитих врста рачуна као што су текући, жирорачун, девизни и штедни рачун.

Основна сврха **текућег или трансакционог рачуна** је примање уплата односно располагање новчаним средствима. Новчана средства на текући рачун пристижу уплатама плате, пензије и џепарца. За отварање текућег рачуна физичко лице треба бити пунољетно, имати копију личне карте као и копију потврде о пребивалишту (ЦИПС), те потписати уговор. Уколико ти желиш отворити текући рачун, а немаш 18 година, можеш га отворити уз сагласност родитеља, односно старатеља. Путем текућег рачуна можеш примати џепарац, плаћати рачуне, добити и користити платне картице.

Жирорачун је рачун који се отвара у банци у циљу примања хонорара или накнада од повремених посла (као нпр. зарада преко студентског сервиса, ауторских накнада, уговора о дјелу, закупнина и слично). Средствима на жирорачуну физичко лице може располагати у висини расположивог износа те обављати плаћања.

Рачун који се отвара у циљу примања и слања девизних средстава је **девизни рачун**. На девизном рачуну су средства у страним валутама као нпр. EUR, USD (амерички долар), JPY (јапански јен) итд. Отварањем девизног рачуна од банке се добија међународни број банкарског рачуна **IBAN** (енгл. *International Bank Account Number*). IBAN служи за идентификацију девизног рачуна који банка даје сваком клијенту који има отворен рачун за међународне трансакције.

Уколико ти неко жели уплатити новац, потребно је да физичком лицу које ти шаље новац даш IBAN. Структура IBAN-а за сваку од држава састоји се од различитих броја знакова. За Босну и Херцеговину структура IBAN рачуна на основу инструкција Министарства финансија и тресора БиХ састављена је од 20 знакова, тј. два слова и 18 бројева.

BA – два знака, ознака државе по ISO 3166-1 стандарду (BA – Босна и Херцеговина)

Контролни број – два броја, рачуна се по стандарду ISO 7064, MOD 97-10

Број банке – шест бројева ознаке банке

Број рачуна – 10 бројева броја рачуна

Поред IBAN-а, уколико очекујеш уплату из иностранства на девизни рачун, потребно је дати податак о **SWIFT** адреси банке. SWIFT (енгл. *Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication*) представља међународну ознаку банке која се састоји од осам или 11 знакова.

Уколико ти неко шаље новац из иностранства или обављаш плаћања према иностранству, једна од ствари која ти може бити од велике помоћи јесте курсна листа. Она показује тренутну вриједност страних валута у односу на домаћу валуту неке земље.

Тај однос између домаће и стране валуте назива се курс, који се изражава тако што се у домаћој валути изражава вриједност стране валуте. Дневну курсну листу, која се ради сваког радног дана, издаје Централна банка Босне и Херцеговине коју можеш видјети на веб страници <https://www.cbbh.ba/CurrencyExchange/?lang=sr>.

Прије замјене једне валуте за другу, упознај се с курсном листом комерцијалне банке у којој намјераваш обавити замјену, јер се због урачунатих трошкова та курсна листа разликује од референтне курсне листе коју издаје Централна банка Босне и Херцеговине.

Ако се одлучиш да штедиш, у банци можеш отворити **штедни рачун**. Штедни рачун, који може бити у домаћој или страног валути, осигурава поврат у зависности од тога колико си новца оставио и на који период. Банка за отворен штедни рачун лицу издаје штедну књижицу.

За сваки од ових рачуна посебну пажњу требаш обратити на накнаде односно трошкове које банке могу зарачунати.

5.

ПЛАТНЕ КАРТИЦЕ

Развој интернета и телекомуникационих технологија довео је до смањења употребе готовог новца, а све више до употребе „пластичног новца“ односно платних картица.

Платне картице представљају инструмент безготовинског плаћања роба и услуга, с тим да се могу користити и за подизање готовине. Постоји неколико типова платних картица, а разликујемо дебитне, кредитне, charge и prepaid картице.

Бројни су разлози за коришћење картица:

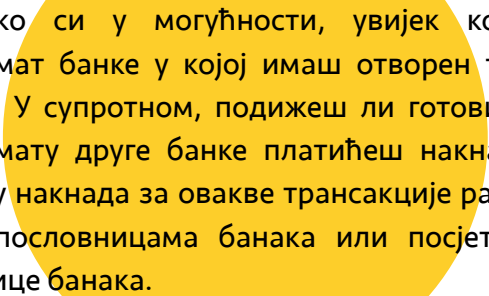
- расположивост новца на рачуну 24 часа;
- уштеда времена;
- једноставна употреба;
- безбједност у случају евентуалног губитка или крађе картице на начин да картица буде блокирана одмах по пријави корисника картице, те се тако не може злоупотребити.

Дебитна картица је картица с којом лице троши свој новац који се налази на текућем рачуну. С дебитном картицом можеш:

- подићи новац у готовини на банкоматима (ATM, енгл. *Automated Teller Machine*);
- провјерити стање текућег рачуна;
- плаћати робе и услуге путем POS терминала (*Point of Sale*);
- куповати путем интернета.

Плаћање дебитном картицом потврђујеш **PIN**-ом, који банка издаје уз дебитну картицу. PIN (енгл. *Personal Identification Number*) представља тајни лични број корисника картице. Састоји се од четири броја која ти омогућавају коришћење картице. Потребно је да запамтиш PIN и не дијелиш га с другима.

Нове верзије платних картица које издају комерцијалне банке омогућавају **бесконтактно плаћање**, при којем се картица једноставно прислони на уређај за плаћање (POS терминал) без повлачења или уметања картице у POS. Бесконтактно плаћање картицом у износу до 30 КМ може се потврдити и без PIN-а. За веће износе од 30 КМ потребно је унијети PIN. Ера бесконтактног плаћања са собом носи и нове сигурносне ризике, те увијек мораш водити рачуна да се картице не остављаш без надзора како не би дошло до губитка средстава.

Уколико си у могућности, увијек користи банкомат банке у којој имаш отворен текући рачун. У супротном, подижеш ли готовину на банкомату друге банке платићеш накнаду. О износу накнада за овакве трансакције распитај се у пословницама банака или посјети веб странице банака.

Кредитна картица је инструмент безготовинског плаћања. Новац који се налази на кредитној картици је посуђен од банке и потребно га је и вратити. Ова картица омогућава плаћање робе и услуга, те је новац увијек доступан. Уз кредитну картицу банка издаје PIN који је потребан у циљу плаћања или подизања готовине с банкомата, што се не препоручује јер се за дизање новца с кредитне картице обично наплаћује провизија. Потребно је обратити пажњу да кредитне картице спадају у врсту револвинг кредита и у правилу имају високе затезне камате у случају кашњења у отплати.

Charge картица је врста кредитне картице која се користи за плаћање роба и услуга, као и за подизање готовине до висине одобреног лимита. Кориснику ова картица омогућава бескаматну одгоду плаћања. О броју дана одгоде плаћања потребно се информисати у пословницама банке или посјетити веб страницу банке. И за charge картице важи исто правило као и за кредитне – с њима се може подићи новац, али се то не препоручује због додатних провизија којима је корисник изложен.

Prepaid картице су картице које се користе за подизање готовине и плаћања до расположивог износа који је на картици. Овом картицом лице се не може задуживати, као што то може учинити с кредитном картицом, нити је ова картица повезана с текућим рачуном као дебитна картица. Према својим потребама и могућностима, prepaid картицу можеш допуњавати.

Куповина путем интернета је сигурнија уз prepaid картицу, јер се ова картица може намјенски напунити износом који одговара износу плаћања. Prepaid картицу могу користити и лица млађа од 18 година, тако да је ова картица прикладно рјешење за џепарац на екскурзијама као и за студенте који се школују ван мјеста становања родитеља, јер им родитељи могу уплатити џепарац.

6.

**КУПОВИНА
ПУТЕМ
ИНТЕРНЕТА
– КАКО СЕ
ЗАШТИТИ?**

Куповина путем интернета је доста једноставнија од класичне куповине, али носи одређене ризике. Прије него кренеш у уобичајену куповину увијек се информишеш, што је такође врло важно и за куповину путем интернета. Важно је да се упознаш с основним подацима о продавцу и интернет продавници, искуствима других купаца и, што је најважније, не дијелиш своје личне податке с непознатим лицима.

Све веб странице, на којима се уносе подаци о платним картицама као и други лични подаци морају бити осигуране. У пољу за унос и приказ адресе веб странице обично се испред назива странице налази дио који означава комуникациони протокол. Стандардни протокол за комуникацију на вебу је **http** (енгл. *Hyper Text Transfer Protocol*) тако да већина адреса веб страница почиње с `http://`.

Међутим, када се ради о уносу личних података, овај протокол није довољан. Умјесто њега се користи **https** (енгл. *Hyper Text Transfer Protocol Secured*) који омогућава провјеру аутентичности веб страница с којима се комуницира, као и безбједан пренос података – `https://`.

Прије успостављања сигурне везе, веб страница се идентификује својим јединственим сертификатом **SSL** (енгл. *Secure Socket Layer*). SSL сертификат представља код на веб серверу који омогућава безбједну онлајн комуникацију, те сигурно слање повјерљивих података као нпр. платних картица и других повјерљивих података.

Подаци о сертификату се могу провјерити кликом на сличицу катанца, који се обично налази у пољу с адресом странице. Ако је сертификат странице истекао или на страници постоје елементи који нису заштићени, веб читач ће упозорити о томе.

Врло је важно да не достављаш своје личне податке путем електронске поште на захтјев непознатих људи или организација. Банка или озбиљна интернет продавница никада неће послати такву поруку, јер су им лични подаци већ раније достављени. Приликом плаћања немој користити линк производа који је послан као реклама, него увијек иди преко странице интернет продавнице.

Прије обављања куповине путем интернета помоћу платних картица још једном провјери да ли је веза сигурна. Интернет продавница ће тражити да одабереш врсту платне картице, унесеш њен број, име носиоца које је уписано на картици, мјесец и годину када картица истиче те безбједоносни код који се налази на полећини картице.

Важно је истаћи да се уместо плаћања картицама често користе сервиси за посредовање, који посредују у трансакцији плаћања који се одвија између купца, односно његове банке и трговца на интернету. Њихова предност је та што су у процесу плаћања подаци о твојој картици и/или рачуну заштићени, односно нису изложени према продавцу.

7. ЕЛЕКТРОНСКО И МОБИЛНО БАНКАРСТВО

Електронско банкарство

Електронско банкарство (енгл. *e-banking*) је услуга која корисницима омогућава уштеду времена и новца. Корисници је могу користити 24 часа дневно с било којег мјеста на свијету, потребно је само да имају рачунар или мобилни телефон који има приступ интернету.

Путем веб страница банке код које има отворен рачун, лице може приступити услугама електронског банкарства. Банка кориснику даје **токен**, уређај који се користи за идентификацију корисника и потврду извршавања трансакција. Након што се токен активира, уноси се PIN. Токен се не може посуђивати другима, он је везан за сваког корисника појединачно. У новије вријеме, многе банке умјесто физичког уређаја нуде токен у форми апликације за паметни телефон (*m-token*), чиме се цијели процес додатно поједностављује.

Електронским банкарством можеш плаћати рачуне, видјети стање на рачуну као и дневне промјене на рачуну, вршити трансфер новца с рачуна на рачун, обављати плаћања према иностранству и сл., а све ово радити без одласка у банку и чекања у редовима на шалтеру.

Мобилно банкарство

Мобилно банкарство (енгл. *m-banking*) као и електронско банкарство штеди вријеме и новац. За коришћење ове услуге потребно је на паметни телефон инсталирати апликацију која подржава коришћење банкарских услуга, те након тога банка даје кориснику код за активирање мобилног банкарства. Предност коришћења ове услуге огледа се у једноставној употреби, мобилности и брзини.

Услуге које пружа мобилно банкарство идентичне су онима које омогућује електронско банкарство, као нпр. плаћање режија, преглед стања по рачунима, пренос новца на неки други рачун и сл.

Сигурност прије свега

Код коришћења мобилног банкарства, посебна пажња се мора посветити сигурности уређаја. Уређај на коме су инсталиране апликације за *m-banking* не треба остављати без надзора нити давати на коришћење другим лицима без надзора. Препоручује се поставка контроле приступа (закључавања мобитела) неком од доступних опција (PIN, лозинка, *fingerprint* или *retina scan*).

Не препоручује се инсталација *m-bankinga* на телефоне и таблете на којима је урађена нека форма хакерског откључавања уређаја типа *root* (*Android* уређаји) или *JailBreak* (*Apple* уређаји) и гдје су инсталиране „*3rd party*“ апликације мимо званичне продавнице апликације (*App Store* или *Google Play*). Исто важи и за коришћење *e-banking* услуге на рачунарима – не препоручује се посјећивање веб страница непознатих аутора, страница на којим се врши неовлашћена дистрибуција пиратских копија софтвера или мултимедијалног садржаја, отварање *e-mailova* с прилозима од непознатих пошиљалаца и инсталација пиратског софтвера или оперативног система.

Свака од наведених интервенција може резултирати инсталацијом злоћудног софтвера путем којег твоји лични и финансијски подаци могу постати доступни неовлашћеним лицима, што за посљедицу може имати крађу новца с твог рачуна или неку другу злоупотребу личних података.

Већина наведених злоћудних софтвера ради у позадини без знања корисника, тако да се губитак важних података често открије тек када дође до материјалне штете. Због тога је јако битно на рачунару имаш инсталисан антивирусни софтвер који се редовно надограђује.

Свако отуђење или губитак токена или мобитела с инсталисаним *m-tokenom* или *m-banking* апликацијом хитно мораш пријавити банци код које имаш наведену услугу, како би банка могла благовремено предузети заштитне мјере.

8. КРЕДИТИ

Грађани и компаније често посежу за кредитима у циљу куповине имовине, покретања сопственог бизниса, реновирања стана/куће, образовања. **Кредит** је новац који лице позајмљује од финансијске институције уз обавезу враћања главнице с **каматом**. Лице потписује уговор о кредиту који садржи сва права и обавезе уговорних страна, односно лица које подиже кредит и финансијске институције.

Шта је камата?

Камата представља накнаду која се плаћа за позајмљени новац. Она може бити:

- **фиксна** – каматна стопа која се не мијења током цијелог периода трајања уговора о кредиту;
- **промјењива (варијабилна)** – каматна стопа која се може мијењати током трајања уговора о кредиту. У уговору о кредиту мора јасно бити назначена основица која се користи за промјену каматне стопе, колико се често иста може мијењати и сл.;
- **номинална каматна стопа (НКС)** – на основу које се израчунава рата кредита и не представља коначну цијену кредита;
- **ефективна каматна стопа (ЕКС)** – представља укупну цијену кредита односно показује колико кредит кошта. Ова каматна стопа обухвата номиналну каматну стопу и све остале трошкове дефинисане уговором (трошкови вођења кредитног рачуна, трошкови процјене вриједности хипотеке и сл.).

Основна подјела кредита је на **амортизоване** и **револвинг** кредитне.

- **Амортизовани кредити** су кредити који имају уговорени рок отплате кредита и фиксну мјесечну рату. То су стамбени или потрошачки кредити. Лице током цијелог периода отплате кредита плаћа главницу и камату.
- **Револвинг кредити** су кредити који немају уговорени рок отплате нити фиксну мјесечну рату. То су кредитне картице. Дозвољено је током цијелог времена трајања револвинг кредита користити одобрена средства, отплатити дуг и поново се задужити. Остатак дуга се обнавља на мјесечној основи. Банка даје могућност минималних уплата у износу од 5%, док се остатак сматра обновљеним кредитом у трајању од једног мјесеца.

Лице које остварује редовна примања на текући рачун има могућност да користи и **допуштено прекорачење по текућем рачуну (лимит)**. Допуштено прекорачење по текућем рачуну представља одређену врсту кредитирања, односно могућност кориштења износа који је већи од износа средстава која имаш на рачуну, а до одређеног лимита који уговориш с банком.

Лимит се одређује на основу:

- просјечних примања лица,
- његове кредитне способности и
- правила банке о кредитирању.

Прије закључивања уговора о кредиту, финансијска институција врши процјену кредитне способности корисника кредита. Један од начина те процјене је добијање информација из извјештаја **Централног регистра кредита (ЦРК)**, који води Централна банка Босне и Херцеговине. ЦРК се састоји од два извода БФ1 – извјештај о текућим задужењима и БФ2 – извјештај о истеклим задужењима. Наведени извјештаји садрже информације о томе када је лице подигло кредит, износ одобрења, датум отплате, износ мјесечне рате, назив финансијске институције, остатак дуга итд. На основу информација из ЦРК финансијска институција провјерава кредитну историју лица приликом доношења одлуке о давању кредита. Детаљније информације о ЦРК можеш добити посјетом веб страници Централне банке Босне и Херцеговине <https://www.cbbh.ba/Content/Read/27?lang=sr>.

У циљу одговорног задуживања потребно је да:

- ✓ разумијеш и информишеш се о основним карактеристикама кредита;
- ✓ прочиташ уговор о кредиту;
- ✓ питаш све што ти није јасно;
- ✓ уговориш а не договориш.

**9.
НАЈВАЖНИЈЕ:
ОДГОВОРНО
КОРИСТИТИ
ПРОИЗВОДЕ И
УСЛУГЕ**

Као што је случај и са свим другим стварима у животу, и финансијски производи и услуге су корисни све док се користе плански и с разумијевањем. Њихово коришћење подразумијева да као корисник имаш одређена **права, али и обавезе**. Права и обавезе се одређују уговором, који си дужан закључити с даваоцем услуга (у овом случају финансијском институцијом) прије самог кориштења.

У циљу разумијевања својих права, а посебно обавезе, врло је важно **да уговор прочиташ**, те уколико ти неки појмови нису јасни, да тражиш од упосленика финансијске институције појашњење. Требаш имати на уму да у Босни и Херцеговини постоје одређени закони који штите права корисника финансијских производа и услуга. Они, између осталог, подразумијевају да приликом преговарања око појединог производа или услуге (рецимо коришћења кредита) имаш право да **тражиш појашњења** одредби или појмова, добијеш информативни лист, нацрт уговора. Такође, о садржају истог имаш право **да се посавјетујеш** с неким ко није упосленик финансијске институције од које тражиш услугу, а у кога имаш повјерење и за кога мислиш да посједује потребно знање.

Укратко, као одговоран корисник финансијских производа и услуга, потребно је да разумијеш своја права и обавезе и зато је важно да:

- увијек **прочиташ уговор** о коришћењу неког финансијског производа или услуга;
- **затражиш савјет** или **питаш** уколико ти нека одредба или појам нису јасни;
- не пристајеш на обавезе за које ниси сигуран да их можеш испунити;
- **информишеш се/едукујеш** се о карактеристикама одређених производа и услуга;
- **разумијеш посљедице** неиспуњења обавезе или раскида уговора.

